

**ОПОЗИЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО Й ЗОВНІШНЬОГО СВІТУ
ПЕРСОНАЖУ У РОМАНІ-АНТИУТОПІЇ ДЖ.ОРУЕЛА "1984":
ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ПІДХІД**

У статті аналізуються погляди вчених на модальність як умістище "можливих" світів, а також текстовий світ антиутопії крізь призму модальності. Увага акцентується на двох основних доменах модальності: деонтичній та епістемічній модальності.

Ключові слова: категорія модальності, семантика "можливих" світів, епістемічна модальність, деонтична модальність.

The article examines the views of scientists on the modality as a receptacle of "possible worlds". It analyzes text world of anti-utopy though prism of modality The attention is focused on two main modality domains: deontic modality and epistemic modality.

Key words: category of modality, semantics of "possible worlds", epistemic modality, deontic modality.

Категорія модальності залишається об'єктом пильного інтересу сучасних дослідників мови, адже вона є універсальною функціонально-семантичною категорією, що керує процесом породження та інтерпретації змісту висловлювання.

Лінгвістика пройшла довгу і звивисту дорогу в дослідженні модальності, ґрунтуючись на досягненнях логіки, семіотики і психології. Проте модальність до цих пір не отримала повного пояснення у зв'язку з її багатоплановістю, специфічністю мовного вираження і функціональними особливостями. У сучасній лінгвістиці заявлений аспект дослідження ще не достатньо опрацьований, що і засвідчує **актуальність** пропонованого аналізу.

Мета пропонованої статті – схарактеризувати способи вираження модальності в романі-антиутопії "1984" Дж.Оруела, через аналіз семантики "можливих" світів.

Дослідження модальності має значну історію (пор. роботи В. Г. Адмоні, Ш. Баллі, О. І. Беляєвої, Й. Буша, В. Н. Бондаренко, О. В. Бондарко, В. В. Виноградова, Є. В. Гулиги, В. В. Гуревича, Г. Дівальд, О. В. Зеленщикова, А. П. Бабушкіна, Г. А. Золотової, Т. Йонен, Ю. А. Левицького, Г. П. Ломтева, Н. П. Мерзляковаої, М. І. Мещанинова, Р. Мюллер, В. З. Панфілова, М. Рейс, Л. Г. Фрідман, Г. Хельбіг, Є. І. Шендельс, У. Енгель, Р. О. Якобсона, Л. Долежела, М.-Л. Райан та ін.). Усі дослідники одностайні в тому, що категорію модальності слід охарактеризувати як одну з найбільш складних та суперечливих категорій мови.

Розвиток когнітивної науки дозволив по-новому поглянути на мовну картину світу, оскільки мова стала розглядатися, з одного боку, як сукупність структур подання знань людини про навколишній світ та про саму себе, а з іншого, – як інструмент такого пізнання. Знання про мову та знання мови сполучаються в одну цілісну модель картування світу, і в ній інвентаризується все, що було накопичене тим, хто говорить даною мовою [2, с. 7].

Одночасно в семантичному просторі мови існують світи, які не є копіями того, що побутує в дійсному світі. Ці мисленнєві простори отримали назву "можливих світів" [3, с. 575]. Для нас цікаво, що теорія можливих світів, котра сягає своїми початками епохи Середньовіччя, переступивши межі робіт логіко-філософського напрямку, починає плідно застосовуватися в лінгвістиці. І саме можливі світи ми будемо розглядати крізь призму модальності в романах антиутопіях.

Думка людини здатна виходити за межі сущого або істинного та "малювати" картини, які можна кваліфікувати як "реальність нереального". Те, в якій мірі наближені ці картини до

дійсності, чи наскільки вони віддалені від неї, визначається когнітивним досвідом людини та людства в цілому.

Дотримуючись думки вітчизняних лінгвістів О. В. Зеленщикова та А. П. Бабушкіна, ми розглядаємо модальність, по-перше, як середовище формування "можливих світів" [1, с.18]. По-друге, усі ці світи, так само як дійсний світ, реєструються мовними засобами. До мовних засобів, що репрезентують різні типи "можливих" світів, належать і засоби модальності.

Розвиваючи теорію можливих світів, наприкінці 1970-х років минулого століття Л. Долежелом була розроблена теорія наративної семантики, що базувалася на припущенні можливості виділити певний комплекс базових операторів, які складають підґрунтя створення оповідань. Він уважав такими базовими елементами систему деонтичної, аксіологічної, епістемічної та атлетичної модальностей. Деонтична система модальності у художньому тексті виражається дієсловами з семантикою дозволу, обов'язку та необхідності; аксіологічну – передають лексичні слова з семантикою позитивності, негативності та нейтральності; епістемічна має в своєму складі лексичні оператори знання, незнання та віри; атлетична – можливості, неможливості [5, с.114-128].

Деонтичні сюжети проектують світи, керовані за правилами заборони та обов'язку. Аксіологічні сюжети створюють світи, що характеризуються ступенем бажання, яке різні наративні агенти прикладають до дійових осіб та стану справ.

Епістемічні сюжети проектують світи, побудовані навколо прогалини в знанні, яка потребує заповнення. Атлетичні сюжети проектують світи, керовані різними законами можливості актуального світу. Вчений наголошував на тому факті, що ця класифікація є відкритою та може бути поповнена новими модальними концептами [6, с. 8-12].

Типологія наративних світів побудована на базі модальних концептів, мала за мету створення моделі обліку існуючих сюжетів та виведення алгоритму породження нових. Систему, запропоновану вченим, було плідно використано для опису внутрішньої структури художніх світів. М.-Л. Райан була створена така класифікація типів можливих світів, які можуть бути поєднані у фіктивному універсумі. Згідно цієї класифікації існують світи – епістемічні, або світи знання, репрезентовані тим, що діючи особи знають, або мають у щось віру; гіпотетичні світи, репрезентовані гіпотезами майбутнього розвитку; світи намірів, репрезентовані планами, що можуть призвести до змін в актуальному домені; світи бажань, репрезентовані альтернативними станами актуального домену, який є бажаним, або навпаки для певної особистості, або групи; світи обов'язку, репрезентовані альтернативними станами актуального домену, що є добрими, або поганими згідно з моральними принципами певного персонажу, групи осіб; світ фантазії, репрезентовані персонаж ними мріями, фантазіями, маренням [7, с. 109].

Аналізуючи роман Дж.Оруела "1984", потрібно зазначити важливість участі модальних операторів, які дають поштовх розгортанню текстового світу антиутопії і його гіпотетично можливих. Головний персонаж Уїнстон переживає роздвоєння особистості, зіткнення людини з самим собою під впливом зовнішнього світу. На наш погляд найбільш значущими для опису такої опозиції внутрішнього й зовнішнього світу стають епістемічні та деонтичні модальні світи.

Уїнстон Сміт служить у "Міністерстві Правди", де в процесі кон'юнктурних змін реальності вчорашній день підлаштовується під сьогоднішній – цифри, факти, імена, лозунги, події – геть усе. Уїнстон не просто переписує газети, журнали, книги – він переписує історію. Працюючи кожного дня з "історичними документами", Уїнстон задається питанням "скільки правди в цих сказаннях і скільки вигадки" [4, с. 42]? Як історик він може довіряти лише власному досвіду, а не тому, що говорить партія, саме досвід, побудований навколо прогалини в знанні, яка потребує заповнення, дає поштовх розгортанню епістемічного світу: *'It was not true, for example, as was claimed in the Party history books, that the Party had invented aeroplanes. He remembered aeroplanes since his earliest childhood. But you could prove nothing. There was never any evidence. Just once in his whole life he had held in his hands unmistakable*

documentary proof of the falsification of an historical fact. And on that occasion [8, с. 46]. Оруел постійно звертається до пам'яті героя за допомогою лексичних дієслів з семантикою знання, незнання та віри: *'to remember', 'to know', 'to prove', 'to suppose', 'to believe', 'to think'*.

Уінстон вимушений розігрувати своє життя, розриваючись між двома "світами": перший виявляється його внутрішнім голосом і здатністю оцінити себе, в першу чергу, критично: *'To know and not to know, to be conscious of complete truthfulness while telling carefully constructed lies, to hold simultaneously two opinions which cancelled out...*[8, с. 46]; другий виходить зовні і обтяжує його: *'You had to live – did live, from habit that became instinct – in the assumption that every sound you made was overhead, and, except in darkness, every moment scrutinized* [8, с. 7] . Уінстон стає в'язнем чужих інтерпретацій: *'To dissemble your feelings, to control your face, to do what everyone else was doing, was an instinctive reaction* [8, с. 24].

Усе життя Уінстона підпорядковано партійному сценарію, і він виконує роль, нав'язану йому суспільством, всі інші персонажі зібрані довкола нього: *' a nation of warriors and fanatics, marching forward in perfect unity, all thinking the same thoughts and shouting the same slogans, perpetually working, fighting, triumphing, persecuting – three hundred million people all with the same face* [8, с. 94].

Роль "слухняного партійця" виявляється для нього болісною пасткою: *'The horrible thing about the Two Minutes Hate was not that one was obligated to act a part, but, on the contrary, that it was impossible to avoid joining in. Within thirdly seconds any pretence was always unnecessary. A hideous ecstasy of fear and vindictiveness, a desire to kill, to torture, to smash faces in with a sledge-hammer, seemed to flow through the whole group of people like an electric current, turning one even against one's will into a grimacing, screaming lunatic* [8, с. 21].

Партія прагне контролювати не лише поведінку людей, їх особисте життя, але навіть їх емоції і думки: *'he had set his features into the expression of quiet optimism which it was advisable to wear when facing the telescreen* [8, с. 9]; *' he mechanically shot his arms back and forth, wearing on his face the look of grim enjoyment which was considered proper during the Physical Jerks* [8, с. 42].

Таким чином, зовнішній світ персонажу представлений деонтичною модальністю, котра знаходить своє відображення в певних соціальних нормах, правилах поведінки чи наказах, переконаннях, які мовець, в свою чергу, вважає дозволеними чи обов'язковими та які зумовлюють його конкретні дії, окреслені в романі-антиутопії модальними операторами обов'язку *'had/have to', 'must'*, лексичними конструкціями необхідності *'dutifully', 'sympathetically', 'automatically', 'instinctive', 'mechanically'*. Відчуття дискомфорту, що випробовується оруеловським персонажем, виражений в романі-антиутопії дієсловами з семантикою обов'язку, контролю та страху *'to pretend', 'to obligate', 'to control', 'to dissemble', 'to hide'*. Найбільш показовим для контролю над власними думками та емоціями, є вживання когнітивної метафори *"grim enjoyment"* яка влучно доповнює цей контроль.

Уінстон відчуває, що зі світом щось не так, і йому самому незатишно від власного положення у ньому. Намагаючись подолати цей диссонанс, Уінстон постійно вживає риторичні запитання з надією знайти тлумачення про сутність свого існування. Пошуки істини свідчать про ступінь впевненості суб'єкта ситуації у реальності події: *'there was a "real" world where "real" things happened. But how could there be such a world? What knowledge have we of anything, save though our own minds? All happenings are in the mind* [8, с.332]. Епістемічний світ моделюється за допомогою модальних глаголів *'can/could'*, які свідчать про існування такого виміру: *'Whatever happens in all minds, truly happens'*[8, с.332]. Однак, звернення до пам'яті героя набуває впевненості-невпевненості відносно істинності висловлювання: *'Winston could not definitely remember...Perhaps it was the time when...he was not certain* [8, с.43], що в своєму підґрунті має епістемічні модальні оператори впевненості та невпевненості *'perhaps', 'certainly', 'definitely'*.

Відчуття несхожості народжує в його душі протест, який переростає спочатку в уявне, а потім в реалізовану діями неслухняність, тобто, з'являється те, що пізніше Оруелл позначить як "thoughtcrime".

Таким чином, внутрішній світ персонажу відображається у романі через епістемічну модальність, що характеризує ступінь вірогідності знань й ілюструє те, як мовець відноситься до істинності свого висловлювання та реалізується в двох типах суджень: таких, що ґрунтуються на вірі і таких, що базуються на знаннях, тобто, є логічно обґрунтованими.

Недарма імператив знищення будь-якої форми пізнання світу "IGNORANCE IS STRENGTH" [8, с.8] стає головним з трьох лозунгів партії. Це гасло у стислій формі не лише висловлює головну ідею та завдання партії, але і її політичну вимогу. Аберация стає і взірцем для наслідування, і нормою життя, і гарантом його збереження.

Отже, дослідження видів деонтичної та епістемічної модальностей дозволяють повному підійти до аналізу текстових світів у романах-антиутопіях і зробити висновок, що для можливих світів залишаються відкритими всі сфери модальності. Розмаїтність операторів опису модальних відношень підтверджує той факт, що модальність як своєрідний різновид "малювання" світу є складним багатокомпонентним явищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 105 с.
2. Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира / Е. С. Кубрякова // Филология и культура: Мат-лы межд.конф. – Тамбов, 1999. – С. 6–13.
3. Краткая философская энциклопедия. – М.: Прогресс, 1994. – 575 с.
4. Оруэлл Дж. 1984 / Джордж Оруэлл // Оруэлл Дж. "1984" и эссе разных лет; [пер. с англ.] / сост. В. С. Муравьев; предисл. А. М. Зверева; коммент. В. А. Чаликовой. – М.: Прогресс, 1989. – С. 22-208. – (Зарубежная художественная публицистика и документальная проза).
5. Dolezel L. Heterocosmica. – Baltimore: The John Hopkins Univ.Press, 1998. – 340 p.
6. Dolezel L. Narrative modalities / L. Dolezel // Journal of Literary Semantics. – 1976. – № 5. – P. 5-14.
7. Ryan M.-L. Possible worlds. Artificial Intelligence and Narrative Theory. – Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1991. / M.-L. Ryan – 291 p.
8. Orwell G. "1984": Книга для чтения на английском языке. – СПб.: КАРО, 2011. – 384 с. – (Серия "Modern Prose").